

Scenariusze przestępstw jako metoda profilaktyki kryminalnej na przykładzie wybranych cyberprzestępstw

I. Teoretyczne podstawy tworzenia scenariuszy przestępstw

1.1. Celem niniejszego opracowania jest omówienie problemów, jakie rodzi wykorzystanie tzw. metody scenariuszowej w analizie przestępstw. Metoda ta, zaproponowana przez Dereka Cornisha, wiąże się z nurtem teorii racjonalnego wyboru. Należy zatem rozważyć, o jak ścisły ten związek chodzi i czy odrzucenie niektórych założeń teoretycznych przekreśla możliwość praktycznej aplikacji. Zasadne wydaje się również dokonanie oceny sposobu adaptacji metody skryptowej na gruncie kryminologii.

Pojęcie *scenariusza* czy też *skryptu* wywodzi się z psychologii i kognitywistyki. W naukach mianem *skryptu* poznawczego określa się ‘umysłową reprezentację powtarzalnej sekwencji zdarzeń w ich typowym przebiegu’. Początkowo koncepcja skryptu została opracowana na potrzeby komputerowej symulacji ludzkich struktur poznawczych i procesów rozumienia tekstu. Skrypt miał być sposobem, w jaki ludzie organizują swoją wiedzę (Schank i Abelson, 1977). Najczęściej przywoływanym, podręcznikowym przykładem jest zachowanie w restauracji. Wiedza, jak mam się zachować na poszczególnych etapach (wejście, oczekiwanie na stolik, prośba o menu, zamówienie, posiłek, prośba o rachunek, opłacenie rachunku, wyjście), przybiera formę teatralnego scenariusza. Poszczególni aktorzy odgrywają swoje role tylko w określonym sytuacyjnie kontekście (Cornish, 1994). Kelner poproszony o menu w restauracji przyniesie je. Kiedy tę samą prośbę wyrazimy jednak wobec tej samej osoby wracającej po pracy tramwajem, nie odniesie to skutku.

Scenariusz składa się ze scen ułożonych w porządku czasowym. Sceny zostają rozpisane na poszczególnych aktorów, którzy mają wypowiedzieć określone kwestie i podjąć określone działania w określonym miejscu i czasie. Scenariusze różnią się stopniem konkretyzacji. Niektóre nakładają na aktorów i odgrywane sceny bardzo drobiazgowo wymagania, inne dopuszczają pewien zakres swobody i pozwalają na improwizację. Wcześniej przywołany scenariusz restauracyjny ma charakter ogólny. Scenariusze ogólne mogą posiadać szczególne tryby przydatne do bardziej specyficznych sytuacji. Tytułem przykładu – pod scenariusz restauracyjny podpadają będą scenariusze kawiarni, cukierni, budki z hamburgerami itp. Powiązane tematycznie skrypty tworzą hierarchię w oparciu o porządek abstrakcji.

1.2. Tak rozumiane skrypty stały się w latach 80. podstawą teorii komputerowego modelowania ludzkiej pamięci (Shank, 1982) oraz rozumowań prawniczych i uczenia maszynowego określanych mianem *case-based reasoning* (Sartor, 2005). Poza zakresem niniejszego opracowania pozostaje kwestia, na ile koncepcje wykorzystania skryptów we wspomnianych dziedzinach w odniesieniu do tychże problemów (tj. modelowania pamięci, modelowania rozumowań) są poprawne, wartościowe poznawczo itp. To, co wydaje się istotne, to użyteczność metody scenariuszowej w analizie przebiegu przestępstw. Zwrócił na to uwagę Derek Cornish, który zaproponował wykorzystanie metody scenariuszowej w celu pogłębienia rozumienia sposobu „popelniania przestępstw, a przez to opracowania lepszych metod ich zapobiegania”. Pisał:

„Podejście teoretyczno-skryptowe umożliwia generowanie, organizowanie i systematyzowanie wiedzy o proceduralnych aspektach i wymaganiach dokonywania przestępstwa. Ma potencjał do unaoczniania specyficznych dla danego przestępstwa, szczegółowych, a zarazem wieloaspektowych relacji pomiędzy sprawcami i popełnionymi przez nich przestępstwami, do rozszerzenia analizy na wszystkie etapy popełnienia przestępstwa, a tym samym do wzmocnienia polityki sytuacyjnego zapobiegania przestępczości poprzez zwrócenie uwagi na pełniejszy zakres możliwych punktów interwencyjnych” (Cornish, 1994, s. 151).

1.3. Cornish, adaptując metodę scenariuszową do potrzeb kryminologii, przyjmował za punkt wyjścia teorię racjonalnego wyboru. Teorię tę, w jej kryminologicznej odsłonie, można streścić w sześciu тезach:

- przestępstwa są czynami celowymi, popełnianymi po to, by przynieść korzyść sprawcom;
- sprawcy starają się podejmować najlepsze decyzje, jakie potrafią, biorąc pod uwagę dane w określonych warunkach ryzyko i niepewność;
- decyzje, jakie podejmują sprawcy, znacznie się różnią w zależności od rodzaju przestępstwa;
- decyzje dotyczące zaangażowania w określony rodzaj przestępstwa różnią się znacznie („decyzje o zaangażowaniu”) od tych dotyczących popełnienia określonego przestępstwa („decyzje zdarzeniowe”);
- decyzje o zaangażowaniu zawierają etapy: inicjacja (*initiation*), przyzwyczajenie (*habituation*), zaniechanie (*desistance*), i jako takie muszą być analizowane odrębnie;
- decyzje zdarzeniowe dotyczą sekwencji wyborów podejmowanych na poszczególnych etapach przestępstwa (np. przygotowanie, wybór celu, dokonanie, ucieczka, działania następcze) (Cornish i Clarke, 2006).

Sformułowane powyżej „aksjomaty” nasuwają szereg oczywistych zastrzeżeń. Wystarczy się ograniczyć do trzech. Po pierwsze, jeśli istotnie przestępstwa mają charakter celowy czy też intencjonalny, poza obszarem zainteresowań tak rozumianej kryminologii znalazłyby się wszystkie przestępstwa nieumyślne. Po drugie, jeśli przestępstwa mają przynosić korzyść sprawcom, to należy bardzo jasno zdefiniować, co rozumiemy przez pojęcie *korzyści*. Jaka bowiem korzyść płynie dla sprawcy przestępstwa z „rozpijania małoletniego” (art. 208 k.k.)? Po trzecie, założenie, że ludzie są jednostkami w pełni racjonalnymi, biorąc pod uwagę wszystko to, co wiemy współ-

częściej na temat błędów poznawczych, nie daje się utrzymać i wydaje się ideą dawno przebrzmiałą (Tyszka, 2000).

1.4. Cornish, świadomy owych zarzutów, wskazywał, że „korzyść” płynąca z przestępstwa należy rozumieć w sposób szeroki. „Zyski” z przestępstw obejmują – jego zdaniem – także różnego typu niefinansowe gratyfikacje: od ekscytacji poprzez zabawę, prestiż, seksualną gratyfikację, uczucie dominacji nad innymi. Zarzut dotyczący czynów dokonywanych w warunkach zniesionej poczytalności czy też czynów nieumyślnych Cornish odpierał „niewielką liczebnością” tego rodzaju zachowań w ogóle czynów zabronionych. Twierdził również, że racjonalność sprawców przestępstw należy rozumieć za Herbertem A. Simonem jako tzw. racjonalność ograniczoną (Cornish i Clarke, 2006). Ujmując ową kwestię w formie sloganu, skonstatujmy, że ludzie nie kierują się regułą optymalizacji, ale regułą satysfakcji. Wybieramy pierwszy napotkany, satysfakcjonujący wariant, nie badając wszystkich dostępnych możliwości – identycznie sytuacja przedstawia się u sprawców przestępstw. Ponadto okoliczności, w jakich przestępcy podejmują decyzje, nakładają istotne ograniczenia na przestrzeń racjonalnych decyzji. Sprawcy rzadko posiadają wszystkie informacje potrzebne dla oceny relacji zysku do ryzyka związanego z przestępstwem. Bardzo rzadko również przestępcy planują swoje czyny z dokładnością do każdego detalu. Zakres improwizacji i spontaniczności w tym fachu jest znaczny.

Cornish podsumował to w następujący sposób:

„W rezultacie przestępcy mogą dokonywać głupich wyborów, które skutkują schwyтaniem i surową karą. Błędy i porażki popełniane przez przestępców sprzyjają przekonaniu, że takie zachowanie jest nieracjonalne. Z punktu widzenia przestępców (i tych, którzy przyjmują perspektywę teorii racjonalnego wyboru) zazwyczaj robią oni wszystko, co w ich mocy, w ramach istniejących ograniczeń czasu, zasobów i informacji. Dlatego charakteryzujemy ich podejmowanie decyzji jako racjonalne, choć niedoskonałe” (Cornish i Clarke, 2006, s. 21).

Dla metody scenariuszowej istotne są również założenia od 4) do 6) dotyczące odróżnienia decyzji o zaangażowaniu się w działalność przestępczą od decyzji zdarzeniowych, czyli tych, które konstytuują konkretne przestępstwo. Cornish twierdził, że konieczność odróżnienia owych dwóch typów decyzji wynika z faktu, iż decyzje o zaangażowaniu w działalność przestępczą są o wiele bardziej złożone. Wymagają analizy osobowości, wpływu środowiska, relacji rodzinnych, sytuacji życiowej, edukacyjnej, zawodowej itd. Decyzje zdarzeniowe są bardziej konkretne, dotyczą wyboru właściwego narzędzia, znalezienia odpowiedniego celu, opracowania planu ucieczki itd. Metoda scenariuszowa koncentruje się zatem na przebiegu samego przestępczego zdarzenia, pomijając nieco osobę samego sprawcy (Cornish i Clarke, 2006).

Powstają jednak kluczowe pytania:

Czy wykorzystanie metody scenariuszowej jest możliwe wyłącznie wtedy, gdy przyjmujemy bezdyskusyjnie wszystkie założenia teorii racjonalnego wyboru?

Czy metoda ta jest tak silnie sprzężona z omówionymi sześcioma tezami D. Cornisha, że odrzucenie którejkolwiek uniemożliwia wykorzystanie tego narzędzia?

1.5. Wydaje się, że tego rodzaju logiczne powiązania nie występują. Metoda scenariuszowa nie jest całkowicie teoretycznie zależna od teorii racjonalnego wyboru. W isto-

cie ma charakter wysoce ogólny i może zostać z powodzeniem zaadaptowana przez inne koncepcje teoretyczne. Nie ma potrzeby zakładać, jakoby przestępstwa musiały mieć charakter celowy i przynosić sprawcom korzyści, aby stworzyć ich scenariusz. Najprostszym przykładem pozostaje przestępstwo nieumyślnego spowodowania wypadku ze skutkiem śmiertelnym. Potrafimy w przybliżeniu wskazać głównych aktorów w tego rodzaju przestępstwach, a także nakreślić, choćby w sposób ogólny, poszczególne sceny i możliwe do wyobrażenia przebieg takiego dramatu (nadmierna prędkość, niedostosowanie stylu jazdy do warunków panujących na drodze itd.). Scenariusz przestępstwa można zbudować nawet wtedy, gdy odrzucimy założenie o ograniczonej racjonalności sprawców. Próby zapobiegania przestępstwom kierowania pojazdem w stanie nietrzeźwości – np. poprzez nałożenie obowiązkowej blokady alkoholowej w pojeździe – są w istocie próbami przewidzenia irracjonalnego zachowania potencjalnego sprawcy.

II. Istota metody scenariuszowej

2.1. Centralnym elementem podejścia scenariuszowego pozostaje szczegółowe zestawienie działań i decyzji związanych z przestępstwem. Celem sformułowania scenariusza przestępstwa jest zbudowanie schematu całego procesu popełnienia przestępstwa. Każdy etap, niezbędne narzędzie muszą zostać dokładnie wyodrębnione, a całość schematu pozwalać na udzielenie odpowiedzi: jak można dokonać określonego typu przestępstwa? Innymi słowy, scenariusz powinien przedstawiać wiedzę proceduralną (*wiem, jak* w przeciwieństwie do *wiem, że*). Dokonanie tego rodzaju analizy – sporządzenie mapy, jak przestępstwo jest popełniane, opisanie motywów poszczególnych działań od początku do końca – pozwala następnie na ewentualne wyodrębnienie okazji do tzw. sytuacyjnego zapobiegania przestępczości (*situational crime prevention*) lub punktów interwencji organów ścigania.

2.2. Scenariusze przestępstw bywają przedstawiane w różnych formach: tekstu, tabel, rysunków i diagramów blokowych. Najczęstszą formą jest jednak tabela mająca trzy kolumny. Pierwsza zawiera opis danej sceny i ogólne typy wykonywanych czynności. Czynności te dzielą się na poszczególne etapy określane jako: *przygotowanie* (*preparation*), *wejście* (*entry*), *warunek wstępny* (*pre-condition*), *instrumentalny warunek wstępny* (*instrumental pre-condition*), *instrumentalna inicjacja* (*instrumental initiation*), *instrumentalna realizacja* (*instrumental actualization*), *dokonanie i warunek końcowy* (*achievement and final condition*).

Przygotowanie to podjęcie czynności mających stworzyć warunki do przedsięwzięcia danego czynu (np. porozumienie z inną osobą, pozyskanie odpowiednich środków, zebranie informacji, sporządzenie planu działania itp.). A zatem rozumie się je analogicznie jak w polskim kodeksie karnym. *Warunek wstępny* (*pre-condition*) to zbiór wszystkich koniecznych działań następujących po etapie przygotowania. Ten etap nie zawsze występuje. *Wejście* to moment, w którym sprawca bezpośrednio zmierza do dokonania. Można zatem traktować tę fazę analogicznie jak fazę usiłowania w rozumieniu art. 13 § 1 k.k. Przez *instrumentalny warunek wstępny* należy rozumieć pozyskanie środka (szeroko rozumianego) umożliwiającego dokonanie czynu. *Instrumentalna inicjacja* to moment, w którym sprawca po raz pierwszy wykorzystuje pozyskany środek

lub narzędzie. *Instrumentalna realizacja* to etap, w którym sprawca wykorzystuje posiadane środki i przystępuje do faktycznego dokonania określonego typu przestępstwa. Moment określony jako *dokonanie (doing)* to chwila, w której sprawca zrealizował kluczowe znamię danego przestępstwa – np. w przypadku kradzieży dokonał zaboru cudzej rzeczy (wszedł w jej posiadanie). Przez pojęcie *warunku końcowego* rozumie się szereg okoliczności następujących po dokonaniu danego typu przestępstwa (np. porzucenie samochodu w przypadku przestępstwa krótkotrwałego użycia pojazdu).

Druga kolumna tabeli zawiera opis realizowanej, konkretnej czynności i wskazuje aktora. Trzecia kolumna określa punkty ewentualnej interwencji i sposoby, poprzez które można zapobiec danemu przestępstwu.

2.3. To, co zwraca uwagę w przypadku tak skonstruowanego pochodzenia przestępstwa (*iter delicti*), to jego sztuczność. Widać bardzo wyraźnie, że Cornish przeniósł metodę scenariuszową na obszar kryminologii bez jakichkolwiek większych adaptacji. Różnica pomiędzy poszczególnymi etapami scenariusza jest często umowna. Warunki wstępne (*pre-condition* i *instrumental pre-condition*) są do siebie bardzo zbliżone. W odniesieniu do przestępstw, w których nie ma typowych, materialnych narzędzi (np. wytrychów), będą nieodróżnialne. Etap określany jako instrumentalna inicjacja (*instrumental initiation*) może czasowo współwystępować z momentem instrumentalnej realizacji (*instrumental actualization*). W niektórych przypadkach etapy te staną się po prostu momentem realizacji znamion przestępstwa danego typu, a więc etapu dokonania (*doing*). Podobnie sytuacja wygląda z różnicami pomiędzy dokonaniem a warunkiem końcowym. Warunek końcowy może być bowiem zarazem warunkiem koniecznym dokonania danego przestępstwa.

2.4. Niewątpliwie zatem efektywne wykorzystanie metody skryptowej w odniesieniu do przestępstw wymaga większej ostrożności i przemyślenia podstawowych kategorii (etapów). Należałoby się zastanowić, czy przy budowaniu scenariusza danego przestępstwa bardziej użytecznym schematem nie byłaby tradycyjna, dobrze zdefiniowana siatka pojęciowa wykorzystywana w dogmatyce prawa karnego. W takim wypadku można by operować pojęciami:

- *przygotowania* (zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania);
- *usiłowania* (odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje);
- *dokonania* (które następuje wtedy, gdy sprawca realizuje wszystkie znamiona danego przestępstwa).

Gdyby owe pojęcia były niewystarczające – tak ujmowany pochod przestępstwa jest bowiem ślepy na warunki konieczne czy niezbędne środki – można by się zastanowić nad zbudowaniem schematu hybrydalnego, łączącego tradycyjne pojęcia karnistyczne i siatkę pojęć teorii skryptów.

III. Tworzenie scenariuszy na przykładzie cyberprzestępstw

3.1. Omówione wyżej problemy najłatwiej przedstawić poprzez próbę zaplikowania pojęć *metody skryptowej* do konkretnych przestępstw. Za przykłady mogą posłużyć klasyczne już współcześnie oszustwa internetowe, kwalifikowane tradycyjnie z art. 286 § 1 k.k. Pierwszy ze scenariuszy zakłada daleko posuniętą nieostrożność sprawcy. Tego rodzaju oszustwa były charakterystyczne dla początkowego etapu handlu internetowego, chociaż w praktyce sporadycznie występują nadal. Drugi scenariusz pokazuje ewolucję metod przestępczych i możliwości maskowania tożsamości w internecie. Jednocześnie porównanie tych dwóch skryptów pozwala łatwiej uchwycić istotę metody scenariuszowej, której naczelnym celem jest odnalezienie punktów interwencji organów ścigania i okazji do zapobieżenia przestępstwu.

Tabela 1. Scenariusz oszustwa #1 na portalu aukcyjnym

Scena / Czynność	Scenariusz	Punkty interwencji
Przygotowanie	<ul style="list-style-type: none"> • Załóż rachunek w banku • Zarejestruj się na portalu aukcyjnym za pośrednictwem internetu, używając swojego telefonu 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Znana tożsamość właściciela rachunku 2. Znany nr IP, adres mailowy i nr telefonu użyty do rejestracji
Wejście	<ul style="list-style-type: none"> • Wystaw aukcję z popularnym przedmiotem, np. telefonem, po niskiej cenie 	<ol style="list-style-type: none"> 3. Moment wystawienia aukcji zostaje powiązany z nr. IP użytkownika 4. Każdy użytkownik posiada publicznie dostępne informacje o liczbie aukcji i oceny innych użytkowników
Instrumentalny warunek wstępny	<ul style="list-style-type: none"> • Dokonaj opłaty za wypromowanie swojej oferty • Zaznacz, że nie wysyłasz towaru za pobraniem 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Opłata może zostać dokonana tylko z rachunku powiązanego z kontem
Instrumentalna realizacja	<ul style="list-style-type: none"> • Po dokonaniu zakupu poproś o wpłatę kwoty transakcji na rachunek 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Opłata może zostać dokonana tylko na rachunek powiązany z kontem
Dokonanie	<ul style="list-style-type: none"> • Po uzyskaniu pieniędzy od kupującego nie wysyłaj przedmiotu i wybierz pieniądze z bankomatu 	<ol style="list-style-type: none"> 7. Historia rachunku zawiera nr IP kanału internetowego oraz nr bankomatów, w których dokonywano wypłaty 8. Bankomaty posiadają wewnętrzny monitoring
Warunek końcowy	<ul style="list-style-type: none"> • W razie prób kontaktu ze strony kupującego utrzymuj, że przedmiot został wysłany 	<ol style="list-style-type: none"> 9. Kanały komunikacji kupującego i sprzedawcy odnotowują nr IP

Źródło: opracowanie własne

Powyższy scenariusz oszustwa, jak wcześniej wspomniano, bywa obecnie rzadko przez przestępców realizowany. Sprawca nie podejmuje żadnych działań maskujących, bywa skrajnie nieostrożny. Zakłada rachunek bankowy na własne dane. Rejestruje się na portalu aukcyjnym, nie maskując w żaden sposób swojego nr. IP. Kiedy wystawia aukcję, na której sprzedaje rzekomo posiadane telefony, nadal korzysta z połączenia internetowego zapewnianego przez jego operatora sieci komórkowej. Koresponduje z oszukanymi kontrahentami, korzystając z własnego adresu e-mailowego. Wreszcie wyciąga pieniądze z rachunku w bankomacie nieopodal swojego miejsca zamieszkania. Tęgo rodzaju sprawca to marzenie dla organów ścigania. Popęłił niemal wszystkie możliwe błędy, stąd liczba punktów interwencji jest znaczna. Ustalenie rachunku bankowego – po uzyskaniu zwolnienia z tajemnicy bankowej – pozwoli jednoznacznie określić beneficjenta środków pochodzących z przestępstwa. Każde logowanie na taki rachunek bankowy za pośrednictwem internetu pozostawia ślad w postaci określonego nr. IP i portu. Pozwala to – po zwolnieniu właściwego operatora telekomunikacyjnego z tajemnicy – przypisać te dane określonemu abonentowi, a nawet wskazać, do jakiej stacji BTS logował się w danej chwili. Wszystkie podstawowe operacje dokonywane w serwisie aukcyjnym (wystawienie aukcji, korespondencja itd.) są rejestrowane i wiązane z numerem IP. W ten sposób, nie dysponując nawet danymi chronionymi tajemnicą bankową, organy ścigania mogą powiązać działania z określoną osobą (abonentem sieci telekomunikacyjnej).

Analogiczna sytuacja zachodzi w przypadku usług poczty elektronicznej. Wszelka korespondencja wiąże się z pozostawianiem śladów w postaci numeru IP przypisywanych określonemu podmiotowi. Analiza tego skryptu wskazuje również, że zapobieżenie przestępstwu występuje w zasadzie tylko po stronie kontrahenta sprawcy, który powinien ograniczyć zaufanie w przypadku braku ocen wcześniejszych transakcji. Obecnie sprawcy sięgają jednak po metody maskowania ich tożsamości w sieci. Warto zatem prześledzić inny scenariusz oszustwa na portalu aukcyjnym (scenariusz #2), w którym sprawca wykazał się większym wyrafinowaniem. Analiza tych działań pozwoli przybliżyć punkty interwencji, którymi dysponują organy ścigania.

3.2. Drugi scenariusz oszustwa internetowego pokazuje słabość organów ścigania w konfrontacji ze sprawcą, który posiada choćby minimalną wiedzę o możliwościach maskowania swojej tożsamości. Z drugiej strony, przygotowania, jakie sprawca musi przeprowadzić, wymagają większej skali zaangażowania. Najbardziej wymagający dla sprawcy moment to znalezienie tzw. słupa, który założy rachunek bankowy. Organy ścigania – po przeprowadzeniu analizy transakcji – ustalą osobę, która zawarła umowę rachunku bankowego. Przesłuchanie takiej osoby, pozyskanie informacji o rzeczywistym sprawcy będzie jednak wysoce utrudnione. Punkt interwencji w postaci znanej tożsamości właściciela rachunku jest niewystarczający. Wylegitymowanie osoby zakładającej rachunek bankowy przed podpisaniem z nią umowy nie zapobiegnie przestępstwu. Założenie poczty elektronicznej w egzotycznym kraju znacząco utrudni pozyskanie danych przez organy ścigania (ze względu chociażby na konieczność wniosków o międzynarodową pomoc prawną, których czas realizacji może przekroczyć czas retencji danych). Z tego też powodu zapobieżenie przestępstwu spoczywa w zasadzie w tym punkcie na administratorze portalu aukcyjnego.

Tabela 2. Scenariusz oszustwa #2 na portalu aukcyjnym

Scena / Czynność	Scenariusz	Punkty interwencji
Przygotowanie	<ul style="list-style-type: none"> Zapłać osobie bezdomnej za założenie rachunku w banku Odbierz tej osobie karty do bankomatów oraz kody dostępu do kanału internetowego 	1. Znana tożsamość właściciela rachunku
Przygotowanie	<ul style="list-style-type: none"> Zarejestruj się na portalu aukcyjnym za pośrednictwem internetu, używając telefonu zarejestrowanego na inną osobę bezdomną Załącz skrzynkę mailową na serwerach innego kraju, np. w Tajlandii lub Szwajcarii 	2. Znany nr IP, adres mailowy i nr telefonu użyty do rejestracji 3. Nietypowy adres mailowy powinien wywołać flagę u administratora portalu
Wejście	<ul style="list-style-type: none"> Wystaw aukcję z popularnym przedmiotem, np. telefonem, po niskiej cenie Użyj usługi <i>proxy</i> albo przeglądarki TOR 	4. Moment wystawienia aukcji zostaje powiązany z nietypowym nr. IP użytkownika 5. Każdy użytkownik posiada publicznie dostępne informacje o liczbie aukcji i oceny innych użytkowników
Instrumentalny warunek wstępny	<ul style="list-style-type: none"> Dokonaj opłaty za wypromowanie swojej oferty z rachunku założonego na osobę bezdomną Kiedy będziesz logował się do serwisu transakcyjnego, użyj telefonu zarejestrowanego na osobę bezdomną lub serwera <i>proxy</i> 	6. Znany nr IP logowania
Instrumentalna realizacja	<ul style="list-style-type: none"> Po dokonaniu zakupu poproś o wpłatę kwoty transakcji na rachunek 	7. Opłata może zostać dokonana tylko na rachunek powiązany z kontem
Dokonanie	<ul style="list-style-type: none"> Po uzyskaniu pieniędzy od kupującego nie wysyłaj przedmiotu i wybierz pieniądze z bankomatu, zasłaniając twarz 	8. Historia rachunku zawiera nr IP kanału internetowego oraz nr. bankomatów, w których dokonano wypłaty 9. Bankomaty posiadają wewnętrzny monitoring
Warunek końcowy	<ul style="list-style-type: none"> W razie prób kontaktu ze strony kupującego utrzymuj, że przedmiot został wysłany Korzystaj z poczty elektronicznej innego kraju 	10. Kanały komunikacji kupującego i sprzedawcy odnotowują nr IP

Źródło: opracowanie własne

Tylko ten podmiot, poprzez np. wykluczenie użycia poczty elektronicznej innego kraju, może uniemożliwić rejestrację sprawcy.

Analogicznie sytuacja przedstawia się w przypadku sceny *wejścia*: jeśli sprawca użyje serwera *proxy* lub sieci TOR (a zatem jego nr IP będzie maskowany), tylko administrator portalu może zrealizować punkt interwencji. Zamaskowanie w ten sposób tożsamości w zasadzie uniemożliwia działanie organom ścigania (w przypadku TOR) lub wydłuża czas poznania tożsamości sprawcy ponad czas retencji danych (w przypadku serwera *proxy*).

IV. Podsumowanie

4.1. Metoda scenariuszowa, wbrew twierdzeniom Dereka Cornisha, jest na tyle ogólna, że nie zmusza do przyjęcia z dobrodziejstwem inwentarza teorii racjonalnego wyboru. Sporządzenie mapy poszczególnych decyzji, uporządkowanie ich w sposób chronologiczny nie wymaga przyjęcia szczególnych założeń. Zalety metody scenariuszowej wynikają z faktu, że szczegółowe rozpisanie etapów przestępstwa, nadanie im klarownej, tabelarycznej formy jest poznawczo użyteczne. Nie ma jednak sensu dopatrywać się tutaj jakichś głębszych teoretycznych powodów takiego stanu rzeczy. Analitycy kryminalni od kilkudziesięciu lat posługują się w swojej pracy najróżniejszymi technikami porządkowania informacji (Grzesiak, 2012). Część z nich (jak np. schematy blokowe) ludzko przypomina metodę scenariuszową.

4.2. Metoda ta, w formie zaprezentowanej przez Cornisha, posiada niewątpliwe elementy sztuczne, związane z faktem, że została przeniesiona wprost z innej dziedziny bez jakiegokolwiek formy adaptacji. Jak wcześniej wspomniano, podział na sceny pozostaje wysoce umowny. Oddzielenie niektórych kategorii etapów w odniesieniu do pewnej grupy przestępstw staje się problematyczne. Nie ma zatem szczególnie sensu przywiązywać się do kategorii scen (instrumentalnej realizacji, instrumentalnej inicjacji itd.). Efektywne wykorzystanie metody scenariuszowej będzie wymagało przemyślenia założeń co do *pochodu przestępstwa*, a być może zaadaptowania klasycznych pojęć dogmatyki prawa karnego.

4.3. Także teza Cornisha, jakoby metoda skryptowa była „narzędziem profilaktyki kryminalnej”, wydaje się nieco przerysowana. Niewątpliwie dokładna analiza sposobu dokonania danego przestępstwa może być przydatna w określeniu punktów interwencji czy też okazji do sytuacyjnego zapobiegania przestępczości. Nie jest to także teza zupełnie nowa. Badania technicznego sposobu dokonywania przestępstw dla celów prewencyjnych były bowiem postulowane (co prawda przez teoretyków kryminalistyki, a nie kryminologów) jako realizacja tzw. funkcji profilaktycznej (Hanausek, 2005).

4.4. Powyższe, krytyczne uwagi nie przekreślają jednak praktycznych walorów metody skryptowej. Jak wcześniej wspomniano, metoda ta może zostać z powodzeniem włączona do zestawu narzędzi analityków kryminalnych czy szerzej pracowników organów ścigania. Skonstruowanie tabeli zawierającej opisy poszczególnych etapów przestępstwa, warunków i środków niezbędnych do ich przeprowadzenia może sprawdzić się w szczególności w analizie skomplikowanych, wielowątkowych

cyberprzestępstw. Specyfiką tego rodzaju przestępstw jest to, że są one drobiazgowo zaplanowane przez osoby posiadające wysokie kwalifikacje informatyczne. Dokładne zrozumienie metod i technik wykorzystywanych przez tego rodzaju przestępców pozwoliłoby zatem na opracowanie lepszych planów czynności dochodzeniowo-śledczych czy wreszcie możliwości sytuacyjnego zapobiegania przestępczości.

Bartosz Gorzula

Autor jest doktorem nauk prawnych i magistrem filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także czynnym zawodowo prokuratorem, zatrudnionym na stanowisku wykładowcy w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Nowym Sączu.

Jego zainteresowania naukowo-badawcze ogniskują się wokół teorii prawa, logiki prawniczej, filozoficznych podstaw prawa karnego i cyberbezpieczeństwa.

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zaproponowanej przez Dereka Cornisha tzw. metody scenariuszowej w analizie przestępstw. Metoda ta związana jest z nurtem teorii racjonalnego wyboru. Odrzucenie niektórych założeń tej teorii nie przekreśla jednak możliwości jej praktycznego wykorzystania. Metoda skryptowa została mimo to przeniesiona na grunt kryminologii bez jakichkolwiek prób adaptacji. Praca wskazuje podstawowe problemy, jakie rodzi wykorzystanie siatki pojęciowej teorii skryptów poprzez aplikację metody scenariuszowej do analizy klasycznych cyberprzestępstw.

Słowa kluczowe: scenariusze przestępstw, skrypty, oszustwa internetowe, cyberprzestępstwa.

Scripts of Crimes as a Crime-Preventing Measures on the Basis of Selected Cybercrimes

Abstract

The goal of this paper is to demonstrate application of the so called script-theoretic approach proposed by Derek Cornish in the script analysis of crimes. This method is related to the rational choice theory movement. Rejection of certain premises of this theory does not result in the inability to apply this theory in practice. However, the script approach has been translated into the criminology field without any attempts at adjusting it. The work indicates the basic problems emerging as a result of applying the conceptual framework of the script theory to analyze classic cybercrimes.

Keywords: crime scripts, scripts, internet frauds, cybercrimes.

Bibliografia

- Cornish, D. (1994). *The procedural analysis of offending and its relevance for situational prevention*. „Crime Prevention Studies”, nr 3, s. 151–196.
- Cornish, D., Clarke, H. (red.). (2006). *The Rational Choice Perspective*, [w:] H. Clarke, *The Essential Criminology Reader* (s. 18–29). New York: Routledge.
- Grzesiak, P. (2012). *Podstawy praktyczne analizy kryminalnej*, [w:] J. Konieczny (red.), *Analiza informacji w służbach policyjnych i specjalnych*. Warszawa: C.H. Beck.

- Hanausek, T. (2005). *Kryminalistyka*. Kraków: Zakamycze.
- Sartor, G. (2005). *Legal Reasoning. A Cognitive Approach to the Law*. Springer.
- Schank, R.C., Abelson R.P. (1977). *Scripts, Plans, Goals, and Understanding: An inquiry into human knowledge structures*. New York: Imprint Psychology Press.
- Schank, R.C. (1982). *Dynamic Memory: A Theory of Reminding and Learning in Computers and People*. New York: Cambridge University Press.
- Tyszka, D. (2000). *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

